

Тема: Окупація польськими військами території Західної області УНР.

План:

1. Українсько-польська війна 1918–1919 рр.
2. Політика радянської влади в Україні протягом 1919 р.
3. Боротьба трьох армій (Червоної, білогвардійської, армії УНР) та денікінський режим

1.

Державне будівництво ЗУНР, яке розпочалося на початку листопада 1918 р., було загальмоване **агресією проти ЗУНР, яку почала Польща**. Польське керівництво вважало, що має «історичне право на Східну Галичину» і тому не визнало влади ЗУНР. У своєму прагненні заволодіти Східною Галичиною новопостала Польща сконсолідувалася й отримала підтримку з боку Великобританії та Франції.

1 листопада 1918 р. проти української влади у Львові виступили польські підпільні збройні загони, очолювані капітаном Ч. Мончинським. Збройні заколоти проти законної влади були підняті і в інших західноукраїнських містах, зокрема Самборі, Дрогобичі, Перемишлі. Варшавський уряд (Регентська Рада, пізніше Тимчасовий уряд Польщі) вислав із Кракова на допомогу повсталим польським підрозділам у Львові додаткові значні військові частини під командуванням майора Ю. Стахевича.

11 листопада 1918 р. польські війська захопили Перемишль, через який польське командування згодом здійснювало постачання польських військ озброєнням, боєприпасами, продовольством.

У середині листопада 1918 з Кракова до польських заколотників у Львові надійшла військова допомога, що дало можливість полякам **2 листопада 1918 встановити контроль над містом**. Українські частини були змушені відступити на лінію Підбірці – Лисиничі – Винники – Чижки. Поступово воєнні дії набули масштабного характеру і перенеслися на інші місцевості Галичини і Волині. У ході воєнних операцій з початком війни **було створено Українську Галицьку Армію (УГА)**, основою для формування якої став Легіон українських січових стрільців, доповнений новобранцями з мобілізації. Військові сили, що налічували бл. 100 тис. чол., були організовані в корпуси, бригади, курені. Для оперативного управління Галицькою армією створено Начальну команду УГА. Українська Галицька армія у грудні 1918 р. – січні 1919 р. вела виснажливі бої переважно за Львів. Протягом цього періоду Галицька армія здійснила дві безуспішні спроби звільнення міста.

Успішно розпочата операція була зупинена 25 лютого 1919 на вимогу Найвищої Ради держав Антанти. Українська сторона погодилась на укладення перемир'я і приступила до переговорів з польським командуванням та місією країн Антанти. Місія генерала Ж. Бертельмі вимагала негайно припинити воєнні дії й установити демаркаційну лінію між Галичиною та Польщею від Кам'янки-Стрмилової до Дрогобича та Турки так, що Львів і Дрогобицький район залишалися за поляками. Польське командування, посиливши фронтові частини на сході за рахунок вояків армії генерал Ю. Галлера 15 травня 1919 р. розпочало наступ на всьому фронті. Під тиском переважаючих сил противника Українська Галицька Армія змушена була відходити на схід. У кінці травня 1919 румунські війська почали займати південно-східні повіти Покуття, створюючи реальну загрозу з півдня.

Командування ГА змушене було відвести головні сили до річки Збруч. Після реорганізації і перегрупування частин Галицька армія під командуванням генерала О. Грекова ***7 червня 1919 р. розпочала наступальну операцію у напрямку Чортків – Львів (Чортківська офензива).*** Українським військам вдалося потіснити польську армію на лінію Дністер – Гнила Липа – Перемишляни – Підкамінь.

25 червня 1919 р. на Паризькій конференції представники Антанти визнали право Польщі на окупацію Східної Галичини. Під час Чортківської операції галицькі частини відчували постійну нестачу в зброї, боєприпасах та військовому спорядженні. 28 червня 1919 р. польська армія перейшла в контрнаступ на фронті від Бродів до Коломиї. Виснажені двадцятиденними наступальними боями, українські війська змушені відступити.

16–17 липня 1919 р. частини УГА перейшли Збруч. Західноукраїнські землі були окуповані Польщею. Рішенням Найвищої Ради Паризької мирної конференції від 21 листопада 1919 р. затверджено статут для Східної Галичини, за яким Польщі передано мандат Ліги Націй на управління нею протягом 25 років з обов'язковим забезпеченням галицьким землям автономного статусу (однак ця умова не виконувалася). ***14 березня 1923 р. Рада послів держав Антанти прийняла остаточне рішення про приєднання Східної Галичини і Західної Волині до Польщі.*** В той же час ***10 вересня 1919 р., за Сен-Жерменським договором, відбувся перехід Північної Буковини до складу Румунії, а Закарпаття до Чехословаччини.***

2.

29 листопада Маніфест уряду проголосив відновлення влади рад в Україні. 6 січня 1919 р. назва Українська Народна Республіка була замінена на Українську Соціалістичну Радянську Республіку (УСРР). 29 січня 1919 р. було прийнято рішення про перейменування Тимчасового робітничо-селянського уряду на Раду Народних Комісарів. Створювалися органи придушення опору противників радянської влади – ***Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУНК)***, народні суди і революційні трибунали, робітничо-селянська міліція, а також революційні й

військово-революційні комітети. Проте більшовики не поспішали передавати владу виборним органам – радам. **6 березня 1919 р. у Харкові розпочав роботу III Всеукраїнський з'їзд Рад.** На з'їзді обговорювалися такі питання, як стан армії, продовольче і земельне питання, проект **Конституції УСРР.** З кожного з обговорюваних питань прийняті відповідні ухвали. Згідно Конституції УСРР 1919 р., що була прийнята на III з'їзді Рад, єдиними органами влади в Україні визнавалися ради, які мали вертикальну структуру. Вищим органом влади проголошувався Всеукраїнський з'їзд Рад, а в період між з'їздами – **Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК), головою якого було обрано Григорія Петровського (1919–1938 рр.).** ВУЦВК мав формувати уряд – **Раду Народних Комісарів (РНК), очолив Християн Раковський (1919–1923 рр.),** збройні сили, визначати зовнішньополітичний курс та напрямки розвитку економіки, а також кордони держави.

Г. Петровський.

Х. Раковський.

Крім того, на з'їзді було проголошено курс на «швидке, рішуче і тверде здійснення економічної диктатури пролетаріату». Йшлося про насильницьке ламання існуючої в Україні економічної системи, яка ґрунтувалася на товарно-грошових відносинах. Так, на українських землях **почалася політика «воєнного комунізму»**, яка передбачала тотальне державне регулювання економіки та суспільного життя. Почалося одержавлення фінансів, транспорту, системи зв'язку. Проводилися **націоналізація підприємств важкої, середньої та дрібної промисловості, встановлювався державний контроль за виробництвом, вводилася загальна трудова повинність, мілітаризація праці тощо.** Заборонялася та ліквідовувалася вільна торгівля, товарно-грошові відносини, введено прямий товарообіг, встановлено тверді ціни на товари, скасовувалася платня за житло, комунальні послуги, транспорт, вводилася карткова система постачання міського населення. Не кращим було становище і в аграрній сфері. Уряд УСРР конфіскував нетрудові землеволодіння: поміщицькі, удільні, монастирські, церковні та інші.

*Загалом було оголошено про конфіскацію 14,5 млн. десятин землі. Лише частину її одержала селянська біднота – дещо 5 млн. десятин найменш родючих і придатних до господарювання земель. Приблизно 2,5 млн. десятин залишалася для радгоспів, належали цукровим, винокурним, кінним та іншим господарствам. Решта 7 млн. десятин вважалися лишками земель заможного селянства. Їх також передбачалося передати для поділу, але в умовах 1919 р. цього не встигли зробити. На території України, як і в Радянській Росії, **оголошувалася державна монополія на найважливіші продовольчі товари: хліб, цукор, чай, сіль та ін.** Цими продуктами розпоряджалися лише державні органи. Вводилася **продовольча розкладка: все зерно, крім необхідного мінімуму, селяни повинні були здавати державі. На практиці ж часто забирали майже весь хліб без будь-якого відшкодування. Заборонялася також приватна торгівля продуктами харчуваннями.** Селяни чинили опір такій політиці, проте радянська влада використовувала силу. Були створені продзагони для вилучення продовольства. Для управління господарським життям на території республіки було утворено Українську раду народного господарства (УРНГ), яка вже у червні 1919 р. декретом ВЦВК була об'єднана з Вищою радою народного господарства (ВРНГ) і як самостійна структура перестала існувати. Економіка України перейшла в повне і беззастережне розпорядження вищих органів влади Радянської Росії. Нововведення, які принесла із собою нова влада, викликали незадоволення серед мас населення. Дедалі більше поширювалися антибільшовицькі настрої, які часто переростали у повстання. У квітні 1919 р. було зареєстровано 98 виступів, а вже у червні – липні – 328. Організовувалися повстанські з'єднання, котрі ставили собі за мету знищення більшовицького режиму. У середині березня відбулося повстання отамана Зеленого у Трипільлі, отамана Струка – в Чорнобилі, отамана Ангела – в Ніжині, отамана Паська – в Миргороді, отамана Чучупаки – в Холодному Яру.*

***10 квітня 1919 р. у Гуляй-Полі відбувся селянський з'їзд.** На ньому делегати протестували проти насильницького запровадження комун. Їх підтримали отамани Махно, Зелений. Більшовики вважали, що це була думка лише куркулів, а відтак визнали з'їзд антирадянським.*

Н. Махно.

9 травня 1919 р. на півдні України, в Єлисаветграді, почалося антибільшовицьке повстання, яке очолив червоний командир Н. Григор'єв. Повстанці захопили Катеринослав, Черкаси, Олександрівськ, Кременчук, Миколаїв та Херсон. Лише в кінці травня повстання Н. Григор'єва було придушене. 25 травня, скориставшись розгромом дивізії М. Григор'єва, Рада робітничо-селянської оборони УСРР під впливом голови Реввійськради Л. Троцького, який **у середині травня 1919 р. прибув до України, вирішила нейтралізувати 3-ю бригаду Задніпрянської дивізії під командуванням Нестора Махна.** В червні були заарештовані декілька членів махновського штабу. Рятуючись від розправи, Н. Махно із загоном 800 осіб залишив бригаду і 19 червня перейшов на Правобережжя. Упродовж квітня – липня 1919 р. радянська влада військовою силою придушила більшість селянських повстань в Україні. Під час бойових операцій проти повсталих селян були спалені десятки сіл, введена практика взяття заручників і їх розстрілів, на деякі села накладалась грошова контрибуція. В Україні прокотилася хвиля «червоного терору», жертвами якого стали не лише поміщики, капіталісти, офіцери чи члени антирадянських партій, підпільних організацій. Серед страчених було багато безпартійних інтелігентів, священників, службовців. 4 травня 1919 р. пленум ЦК РКП (б) ухвалив запропоновані В. Леніним рішення про військову єдність республік. 18 травня 1919 р. це рішення було схвалено на засіданні ВУЦВК.

1 червня 1919 р. за участю формально незалежних держав – України, Білорусії, Латвії та Литви – вищий орган Російської Федерації – ВЦВК – на своєму засіданні схвалив декрет про об'єднання всіх радянських республік «для боротьби зі світовим імперіалізмом». Об'єднанню під керівництвом вищих органів РСФРР підлягали війська, промисловість, залізниці, фінанси, комісаріати праці. Таким чином, **було укладено «воєнно-політичний союз» радянських республік,** який звів нанівець суверенні права України і став першим кроком до формування майбутнього СРСР.

3.

Влітку 1919 р. ц боротьбі за оволодіння Україною зійшлися білогвардійські війська і Червона армія. Нові спроби прорватися в центральні райони України робила також армія УНР. Навесні 1919 р. білогвардійці зуміли потіснити Червону армію в Донбасі.

19 травня денікінські війська перейшли у наступ на всій донецькій ділянці Південного фронту. 27 травня білогвардійці захопили Луганськ. Воєнно-стратегічна обстановка в Україні стала докорінно змінюватися на користь Денікіна. Спроби зупинити денікінська війська на території України не вдалися. Форсувавши Дніпро і Захопивши Знам'янку та Черкаси, білогвардійці повели наступ у двох напрямках: північному – на Київ та південному – на Єлисаветград – Миколаїв – Одесу. Швидкій ліквідації більшовицької влади на Правобережжі сприяли війська Директорії і ЗУНР.

*17 липня Українська Галицька армія та керівництво ЗУНР під тиском польських військ залишили Східну Галичину і переправилися на правий берег Збруча. Згідно з угодою між двома урядами УГА вливалася в армію УНР для спільної боротьби за незалежність України. Проте в об'єднаній армії узгодженості не було. Є. Петрушевич та його уряд орієнтувалися на боротьбу з Польщею та Радянською Росією і були готові до тактичного союзу з Денікіним. Оточення С. Петлюри було готове до переговорів з радянським урядом В. Леніна для узгодження боротьби з Денікіним. План воєнних дій об'єднаного командування був компромісним: передбачалося розгортання наступу в напрямку Києва і Одеси. Наступ українських армій розпочався у перші дні серпня. Червоні війська, не маючи змоги стримувати білогвардійців та українські підрозділи, швидко відступили. **30 серпня частини Червоної армії без бою залишили Київ. Майже одночасно до міста ввійшли білогвардійці та українські війська** на чолі з генералом Кравсом. Спроби порозумітися з денікінцями не були успішними. Білогвардійці, які прагнули відновити «єдину й неподільну» монархічну Росію, не погоджувалися на поступки, і Кравс, незважаючи на чисельну перевагу, підписав угоду про відступ з Києва до лінії Василькова. По суті справи українські війська опинилися у трикутнику смерті і змушені були вести бої з трьома силами: більшовиками, білогвардійцями та поляками. Останні поступово окупували Західну Волинь і Поділля. Першою припинила збройний опір УГА. **5 листопада вона перейшла на бік А. Денікіна.***

А. Денікін.

З ліквідацією галицького фронту Є. Петрушевич виїхав до Відня. Війська УНР під командуванням отамана С. Петлюри ще деякий час продовжували боротьбу з переважаючими силами. 4 грудня вони вирішили вести боротьбу партизанським способом.

6 грудня 1919 р. генерал М. Омелянович-Павленко і частина військ УНР у складі Запорізької, Волинської і Київської груп вирушили в рейд по тилах денікінської і Червоної армій. Ця подія отримала назву Перший «Зимовий похід». Рейд тривав п'ять місяців, до травня 1920 р., аж поки солдати не перейшли у занятті поляками райони.

С. Петлюра з найближчим оточенням у грудні 1919 р. виїхав до Варшави, де розпочав переговори з польським керівництвом про визнання УНР і про спільні дії у боротьбі з Радянською Росією. Таким чином, наприкінці літа білогвардійці окупували майже всю Україну. **Денікінці захищали інтереси перш за все поміщиків і підприємців, які прагнули реставрації імперських порядків.** Білогвардійці прагнули знищити всі сліди існування не лише УСРР, а й УНР. Україна була поділена на три області: Київську, Харківську і Новоросійську (з центром в Одесі). На чолі областей стояли головноначальствующі з фактично необмеженими повноваженнями. В Україні відновлювалося національне гноблення. Українська мова дозволялася лише к приватних навчальних закладах. Деякі українські газети й журнали закривалися, книги вилучалися з бібліотек і книгарень, впроваджувалася цензура. Денікінці установили на захопленій території режим терористичної диктатури.

Прокотилася **хвиля «білого терору»**, багатьох противників масово страчували та ув'язнювали. Аграрна політика Денікіна передбачала відновлення поміщицької власності на землю. У промисловості було скасовано восьмигодинний робочий день, збільшено норми виробітку. Отож, економічна розруха тільки посилювалась, а народне господарство занепадало. Реакційна, шовіністична політика денікінців викликала хвилю обурення найширших мас населення України. У містах формувалося анти денікінське підпілля. Крім того, на початку липня 1919 р. ЦК КП(б)У створив Зафронтове бюро для керівництва діяльністю підпільних більшовицьких організацій і розгортання повстанської боротьби в тилу денікінців. **Незадоволення політикою білогвардійців охопило й українське селянство, які дедалі частіше вдавалися до виступів.** Один із таких виступів відбувся у вересні 1919 р. у селі Баштанка на Миколаївщині. Повстанці, чисельність яких швидко зросла до 4 тис., оголосили Баштанську республіку, вигнавши денікінських урядовців.

Значної шкоди денікінському війську завдавали загони під командування Н. Махна. 28 вересня на засіданні Реввійськради, штабу і командирів з'єднань махновці вирішили усіма силами звільнити Катеринослав і зробити його своєю базою. За тиждень махновці захопили Кривий Ріг, Олександрівськ та Нікополь. Наприкінці жовтня під контролем махновців були великі райони Півдня, у тому числі Апостолове, Бердянськ, Перекоп, Каховка та ін. В розпорядженні Н. Махна перебувало чотири корпуси, зведені в армію, яка отримала назву Революційно-повстанська армія України.

29 жовтня махновці вибили денікінців з Катеринослава, який утримували до початку грудня 1919 р. На звільнених махновцями територіях земля передавалася селянам, фабрики і заводи – колективам робітника. Для регулювання господарської, культурної, санітарно-медичної та інших галузей суспільного життя утворювались Вільні Ради. Це був анархо-комунізм – ідеал суспільного устрою махновців. Своєю боротьбою в білогвардійському тилу повстанська армія Н. Махна сприяла перемозі більшовиків над денікінською армією.

11 жовтня радянські війська розпочали контрнаступ. 12 грудня денікінці були вибиті з Харкова, а 16 грудня вони залишили Київ. На початку січня 1920 р. Червона армія повністю зайняла Донбас. У січні – лютому розгорнулися бої за Правобережжя. У перші дні лютого більшовики увійшли в Миколаїв і Херсон, а потім в Одесу. Практично уся Україна була очищена від денікінців. Лише Крим залишався під контролем білогвардійців.